

כתב יד קודש

דרשותיו הייחודיות של האדמו"ר מפיאסצנה שנרצח בשואה זכו לאחרונה לעדנה. מהדורה עדכנית מאירה באור חדש את דמותו ואת מפעליו החינוכיים ומביאה להערכה מחודשת של

הספר

אוריאל גלמן

מאופטימיות זהירה עד לסף של ייאוש וזעקה אילמת אל מול הקטסטרופה. טקס ברית מילה בבית הכנסת בגטו ורשה בזמן מלחמת העולם השנייה

צילום: גטי אימג'ס

זיכרון קולקטיבי של אירועים היסטוריים

נוטה להירקם סביב אישים וטקסטים ייחודיים, המעניקים לאירועים מרחב של הזדהות ציבורית. ההרגשה היא שזיכרון השואה בתרבות הישראלית נטה להירקם באותה המתכונת סביב עלילות גבורתם של לוחמים ושורדים יחידים מכאן או סיפורם של נספים ידועים מכאן, שדמותם הועמדה במרכז השיח של זיכרון החורבן והגבורה. הדבר בולט עוד יותר בנרטיבים של הזיכרון שהתפתחו בחברה הדתית או החרדית בעשורים שלאחר השואה,

דרשות משנות הזעם

דרשות האדמו"ר מפיאסצנה בגטו ורשה, ת"ש-תש"ב

רבי קלונמוס קלמיש שפירא דניאל רייזר המכללה

האקדמית הרצוג, האיגוד העולמי למדעי היהדות ויד ושם, תשע"ז, כרכים א-ב

שבהם נסב חלק מהותי מתרבות הזיכרון סביב דמותם של רבנים או אדמו"רים מפורסמים. כך למשל, בבתי הכנסת שבהם נהגו להוסיף אמירת קינות שנכתבו במיוחד לזכר קדושי השואה לאחר סיום סדר הקינות המסורתיות של תשעה באב (ולמרבה הצער רק מיעוט מבתי הכנסת נהגו כך, מסיבות שונות ומשונות), בולטת במיוחד התוגה על אובדנם של "ארזי הלבנון אדירי התורה", וכידוע לא כל הנספים בשואה היו כאלה. ניסיונות אחרים לשלב את זיכרון השואה בנימי הזיכרון היהודי-המסורתי גם כן לא זכו לתהודה רבה.

בשיח רווי המתחים שהתפתח סביב שאלות הדת בשואה ולאחריה תפס הרבי מפיאסצנה מקום חשוב ביותר. רש קלונמוס קלמיש שפירא (1889-1943), שהיה בן למשפחת אדמו"רים מיוחסת, התפרסם בחייו כאדמו"ר וראש ישיבה חסידית בוורשה וכרבה של קהילת פיאסצנה הסמוכה. אך שמעו יצא בשל ספרו היחיד שראה אור בחייו: "חובת התלמידים" (ורשה 1932). בספר חשוב זה, שהוא ייחודי ונדיר במדף הספרים החסידי בתקופה שבין מלחמות העולם, ועל כן הקנה לו את הכינוי "אמן פדגוג" מפיו של הלל צייטלין, הציג הרבי מפיאסצנה את משנתו החינוכית, שהיא ללא ספק המפותחת והמתקדמת ביותר במחנה החסידי בזמנו.

אכן דמותו של הרבי מפיאסצנה בולטת בשכבת המנהיגות החסידית שפעלה בפולין בין שתי מלחמות העולם. תנועת החסידות בפולין חוותה אז את אחת התקופות הקשות והמאתגרות בתולדותיה, כאשר לצד צמיחתן של חצרות חסידיות גדולות בעלות השפעה פוליטית ברחוב היהודי, כמו החסידויות היריבות גור ואלכסנדר, היו גם רבים שנטשו את שורותיה לטובת החילון, הסוציאליזם והציונות לגווניה, שכולם סחפו אחריהם את הנוער היהודי במזרח אירופה. גם גלי ההגירה ההמוניים אל המערב לא היטיבו במיוחד עם מצבה של החסידות. ערכיה ומנהיגיה של החסידות נדמו לרבים כאנכרוניסטיים ובלתי רלוונטיים לסדר העולמי החדש.

הגותו החינוכית והרוחנית הייחודית של הרבי מפיאסצנה שאפה לקשר ולגשר בין העבר המיתי של החסידות לבין המציאות הריאלית, על ידי הפיכת הבשורה החסידית לרלוונטית וקיומית לשעתו. תפיסותיו מעוררות אמנם השתאות בהשוואה לחלק מבני זמנו שנטו לשמרנות, סגירות ומסורתנות, ולא תמיד שעו לרוחות המנשבות ברחוב היהודי, אך ניתן לומר שהצלחתו במשימת חייו הייתה זניחה יחסית. הוא לא הצליח לחולל מהפכה רבתי בחברה היהודית האורתודוקסית בפולין בימיו, אף כי הישיבה שייסד בוורשה לבני הנעורים ופעלה ברוח רעיונותיו הייתה לאחת הישיבות החסידיות הגדולות בשעתו.

סדר וצדק היסטורי

רוב תורתו של הרבי מפיאסצנה ראה אור רק לאחר השואה, מתוך שרידי כתביו שהתגלו תחת חורבות גטו ורשה שבו שהה עד שנלקח אל מותו בסוף שנת 1943. ספרים אלו הפכו אותו לאחד ההוגים הפופולריים והאהודים ביותר בקרב חלק מהציבור הדתי בישראל כיום. גולת הכותרת של מפעלו הספרותי של הרבי מפיאסצנה היא ספרי ההדרכה שלו, כמו "הכשרת האברכים", "צו זרוז" והחיבור הקצר אך המרתק "בני מחשבה טובה", שבהם הוא מעלה גם טכניקות רוחניות ומדיטיטיביות ייחודיות, ולעיתים אף מפתיעות ונועזות.

קיימות כמובן גם דרשותיו של הרבי, שהחשובות שבהן שנאמרו לפני השואה ראו אור בספר "דרך המלך". הדרשות בספר זה מצטיינות בעומקן ובחדשנותן הרעיונית, אך הן גם ארוכות ומפותלות יחסית לדרשות חסידיות אחרות ולכן לא הפכו פופולריות כמו ספריו האחרים. הפופולריות שלו נסקה בעשורים האחרונים דווקא עם פרסום ספרו המוכר ביותר "אש קודש" (1960), שכולל את הדרשות שדרש לקהל חסידי בתוככי גטו ורשה עד לחודש יולי 1942. לספר זה מוקדשים שני הכרכים החדשים מאת דניאל רייזר.

רייזר מאיר באור חדש את דמותו של הרבי, את מפעליו החינוכיים והספרותיים: כתיבתם, העתקתם, זיהויים ולאחר מכן עריכתם והכנתם לדפוס. ובעיקר הוא עושה סדר וצדק היסטורי עם מורשתו. מסתבר שהרבה אגדות וחצאי-אמיתות נכרכו סביב גורל כתביו והללו חדרו אל המחקר האקדמי על אודותיו ללא הבחנה.

הממצאים של רייזר מוכיחים מעל לכל ספק שהרבי בעצמו היה שותף למאמצים להטמין את כתביו הייחודיים ב"ארכיון עונג שבת" שפעל בגטו בראשותו של ההיסטוריון עמנואל רינגלבלום, ונועד לתעד ולשמר את האירועים לדורות העתידים. כפי הנראה הרבי מסר את כתביו היד שלו לידיו של מנחם מנדל קון, גזבר הארכיון (התכתבות ביניהם נחשפת גם כן בספר), ולא לידי שמעון הוברבנד, שהיה קרוב משפחתו, כפי שנהוג היה לחשוב עד כה.

מתקין להטמנה באדמה

הגילוי המחודש והמרגש של האוטוגרף מביא להערכה מחודשת של כל מה שנאמר ונכתב עד כה על הספר הייחודי הזה של הדרשות שנאמרו בגטו. רוב הכותבות והכותבים שעסקו בספר "אש קודש" על פי מהדורתו המודפסת דנו במבנהו הכרונולוגי. בשונה מרוב ספרי הדרוש החסידיים, ובגלל הסיטואציה הייחודית שבה נכתב, סיפק המחבר מבט אישי על סביבתו בשנותיו האחרונות. החוקרים תיארו את התהליך ההדרגתי שעבר האדמו"ר במשך שנות השואה מאופטימיות זהירה עד לסף של ייאוש וזעקה אילמת אל מול הקטסטרופה הבלתי נתפסת. מכתב היד, ומהמהדורה החדשה והמדויקת המתבססת על פיענוחו המדוקדק של המקור, עולה כי חלק מהקריאות הקודמות שהתבססו על מהדורות הדפוס בטעות יסודן, וכי אין מוקדם ומאוחר בספר. זוהי מסקנה דרמטית השומטת את הקרקע מתחת לתיאורי מצביי־הרוח בגטו ורשה שנשמכו רבות על תיאוריו של הרבי מפיאסצנה. לא זו בלבד, הפיענוח הבלתי זהיר של עורכי מהדורות הדפוס הוביל למסקנות שכעת, לאור הפיענוח החדש של רייזר, מתבררות כמוטעות גם בתחום הרעיוני והדרשני.

מסקנה חשובה העולה מהניתוח הביקורתי של רייזר בכרך הראשון של חיבורו היא העובדה שהרבי בעצמו חזר כל הזמן אל כתביו, הגיה, תיקן, מחק והוסיף. כך נוצר טקסט שיש בו שכבות עריכה כה רבות עד שהסקת מסקנות כרונולוגיות ממנו היא משימה בלתי אפשרית. נדמה לעצמנו את הסיטואציה הבלתי נתפסת הזו. בעוד ששרידיה האחרונים של יהדות ורשה המפוארת נאנקים תחת תנאי החיים הבלתי אפשריים בגטו, וכבר יודעים היטב לאן נשלחו חבריהם ובני משפחותיהם ומה צופה להם העתיד, חומק האדמו"ר לרגעים מתלאותיו הנוראות לקרן זוית כדי להעלות את דרשותיו על הכתב. לא זו בלבד, הוא גם חוזר שוב ושוב אל דרשותיו, והוא מגיה, מתקן ומכין אותן להטמנה באדמה רווית הדמים כדי שיום יבוא ושמא ואולי יביא מאן־דהו את זעקתו הנרגשת והמרגשת לאור עולם.

מלאכה רבה הושקעה בספר על שני כרכיו. רייזר היה צריך לא רק לפענח את כתב ידו של הרבי שהוא קשה לקריאה, משימה שצלה בצורה מעוררת השתאות, אלא שהיה עליו גם להשוות בין הטקסט המקורי למהדורות הדפוס ולעמוד על המורכבות האינטרטקסטואלית של הספר. המהדורה החדשה והמלאה של הדרשות בכרך השני, הכוללת גם צילום של האוטוגרף כולו, סודרה לפי סדר כתב היד, ולכן סדר הדרשות שונה, ובנוסף התברר כי ארבע דרשות שנדפסו נמחקו בעריכה מאוחרת על ידי הרבי בעצמו. משפטים שהוסיף בשולי הגיליון והשמטות שונות רואים אור כאן לראשונה.

כבמצע ארכיאולוגי של ממש הצליח רייזר לשחזר את הפניות הרבות של הרבי לספרות הרבנית, הקבלית והחסידית שנעשו ללא ספרים ועל פי הזיכרון. כך הוא מגיש בפני הקורא יין ישן בקנקן חדש, מסודר ונגיש לקורא בן ימינו. אין ספק שהמהדורה החדשה של אחת התעודות החשובות והמרתקות ביותר המשקפות את העולם הדתי בשנות השואה תשמש חוקרים וקוראים משכילים, ויש לקוות שהיא גם תמצא את מקומה הראוי על מדף ספרות הדרוש החסידי של הרבי מפיאסצנה ובני זמנו. #